

Sveriges äldsta poststämplar

Av Robert Mattson

År 1985 bildades en arbetsgrupp med syfte att kartlägga användningen av de äldsta svenska poststämplarna. De som deltog i detta arbete var nestorn i svensk posthistoria, Karl-Erik Stenberg, samt Sven Sandstedt och Robert Mattson. Tidigare försök till katalogisering hade tyvärr visat sig vara missvisande både vad beträffar antalet stämplat och deras utseende. Dessa felaktiga uppgifter redovisades i den stämpelhandbok som utgavs år 1952. Ett ändamål med vår forskning var en revidering av motsvarande avsnitt i en ny utgåva av stämpelhandboken. Vissa forskningsresultat har redan publicerats i katalogen Facit Postal 1991.

Arbetsgruppen utökades under 1990 med Gunnar Olofsson, Krigsarkivet, med vilkens hjälp vi har kunnat få fram merparten av de undersökta objekten. Vi har efter upprop i filatelistpressen erhållit fotostatkopior av ett flertal förfilatelistiska brev från många välvilliga samlare. De brev som har funnits på samlarhänder har tyvärr oftast saknat datering. Det har därför varit ytterst värdefullt för oss att kunna få penetrera Krigsarkivets olika arkivsamlingar. Tack vare Gunnar Olofsson och Krigsarkivet har inte mindre än omkring 150 hyllmeter arkivhandlingar genomskotts, vilket vi uppskattar till 1,5 miljoner arkivsidor av dokument. Resultatet av undersökningen redovisas för första gången i denna artikel.

Det svenska postverket grundades år 1636. De första femtio åren fanns det inte några poststämplar. Första landet i världen som införde stämplat var England, s k Bishopmarks togs i bruk i London år 1661. Frankrike var land nummer två, poststämplar kom där i bruk år 1672.

Författaren är född i Stockholm 1952. Han började sin anställning vid Postmuseum 1976. Svarar sedan 1984 bl a för museets brev- och stämpelsamlingar. Är styrelsemedlem i Sällskapet för Posthistorisk Dokumentation och Postmusei Vänner. Har sedan 1991 ingått i en arbetsgrupp som svarar för filateli och posthistoria i uppslagsverket Nationalencyklopedin.

Sveriges första stämplat har, med största sannolikhet, införts med ingången av år 1686. Därmed blev Sverige det tredje landet i världen som började använda poststämplar. Något avtryck från 1685 har nämligen inte påträffats, varken i arkiv eller på privat hand.

Vid ett sammanträde den 17 oktober 1685 diskuterades i Kammarkollegium, där Samuel Åkerhielm var kanslisekreterare, de oegentligheter man misstänkte hade förekommit i posthuset i Stockholm med de betalda breven. "...det är tvänne manier att stjåla in breven, 1. om kontrollören vill vara otrogen emot kassören, kan han lägga något därtill, sedan han tager dem ifrån honom. 2. när skrivaren uttaga dem ifrån kontrollören att karteras, kunna de även göra detsamma, för vilka brev intet porto betalas.

Jag tycker att man sådant till att förekomma, kunde bruka en stämpel, som i England är manierligt att trycka på breven, då kassören dem emottager."

Postkassören Köhn avskrev i Stockholm i januari 1686 1 daler 3 öre 8 penningar silvermynt för två brevstämplar och två golvstenar som färgen skulle "prepareras uppå". I december månadsräkning 1686 avskriver Köhn betalning till klensmeden Jürgen Müller för "tvänne järnstämplat till kontante och fribreven." För gravering lämnades de därefter till

vapensnidaren för en kostnad av 3 daler 24 öre silvermynt.

De första stämplarna

Vid en inventering 1984 påträffades två stämpelstampar av järn i Riksarkivet av tjänstemannen därstädes, Rune Almquist. Ett par år senare upptäckte Almquist sensationellt nog ytterligare en poststämpel, denna gång i Livrustkammarens samlingar. Den sistnämnda stämpeln visade sig vara en av de tre äldsta stämplarna i Sverige. Dessa poststämpel är också de äldsta bevarade poststämplarna i världen.

De bevarade poststämplarna är av två slag:

1. Graverad bokstav "B" med kunglig krona - en finns och är av järn. Bokstaven "B" är en förkortning av "Betalt". Den användes för privatpost.

2. Graverad bokstav "F" med kunglig krona - en finns av trä och en av järn. Bokstaven "F" står för "Fribrev", användes för myndigheternas tjänstepost.



Sveriges äldsta poststämpel var en fribrevstämpel skuren i trä av Caspar Johansson. Stämpeln användes endast år 1686.



F-stämpel av järn. Stämpeln var i bruk under två perioder och avlöste den första typen 1686.



Den sista B-stämpeln (B5) som var i bruk. Stockholms stora bandeau-stämpel avlöste den 1708.

F-stämplarn

Stämplarna har förmodligen använts på följande sätt: F-stämpeln av trä har varit i bruk, parallellt med en motsvarande B-stämpel också av trä, från början av januari 1686 till slutet av året.

Det tidigaste svenska stämpelavtrycket vi känner till återfinns på ett brev utställt i Postmuseums "skattkammare". Brevet, som bär den första F-stämpeltypen, har avsänts från Stockholm den 4 januari 1686 till Jönköping. Den första typen, F1, har vi kunnat följa med avtryck på daterade brev från 4 januari 1686 - 16 oktober 1686. Totala antalet avtryck som påträffats i arkiv och på privat hand uppgår till 81. I privat ägo finns 11 exemplar, i Krigsarkivet 68 och i Postmuseum två exemplar.

Den träsnidade F-stämpeln (F1) har också ett tecken, en punkt, som särskiljer den från övriga F- och B-stämplarn.

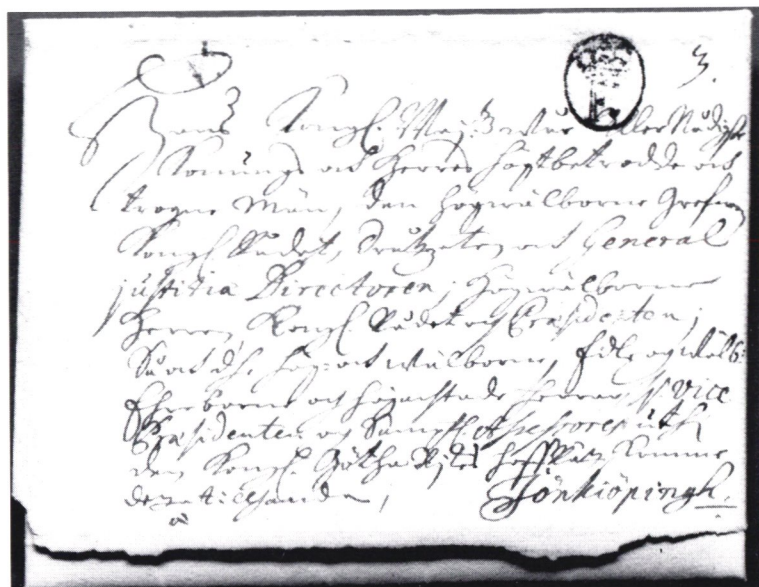
Stämpeln avlöstes förmodligen vid årsskiftet 1686/87 av typ F2. Då denna är av järn förstår man att hållbarheten var mycket bättre än för trästämpeln. Den levererades tillsammans med en andra B-stämpel. F-stämpeln kom att användas i två perioder. Första peri-

oden omfattar tiden april 1687 - mars 1689. Den återkommer i mars 1695 och används sedan fram till mars 1702. Uppehållet beror på att man, egendomligt nog, börjar göra anteckningar "frb" på samtliga fribrev istället. Noteringen utfördes alltid i övre vänstra hörnet på varje sådant brev. Det var ju på grund av risken för bedrägeri som F- och B-stämplarna infördes 1686(!). Förmodligen har man ansett, under den F-stämpelfria perioden, att det räckte att endast stämpla de betalda breven (B).

I stämpelhandboken från 1952 finns inte mindre än fem olika F-stämpeltyper redovisade. Vi har dock kunnat konstatera att endast två stämpelstampar har varit i bruk. De är båda bevarade och finns utställda på Postmuseum i "skattkammaren".

F2-stampen har ett litet tomrum mellan bokstaven F och kronan. Här samlades lätt både damm och smuts och med tiden fylldes utrymmet helt. Det tog sedan upp färg som sedan avgavs på breven. Man har därför tidigare trott att nya typer har uppenbarat sig då mellanrummet har fyllts ut och avgivit färg. Likaså har en typ med oval ram iakttagits

Det tidigaste
kända svenska
stämpelavtrycket,
på fribrev från
Stockholm till
Jönköping den
4 januari 1686.
Tillhör Postmuseum.



sällsynt (ej att förväxla med typ 1). Vid kontrollmätning har det visat sig att bokstaven F:s olika vinklar och storlek har varit identisk med F2-typen. Att ramen ibland ter sig som något oval kan bero på följande: 1. Underlaget (brevet har varit ojämnt och knöligt, vilket relativt ofta ger deformerade avtryck). 2. Stämpelsvärta har pressats ut olikformigt.

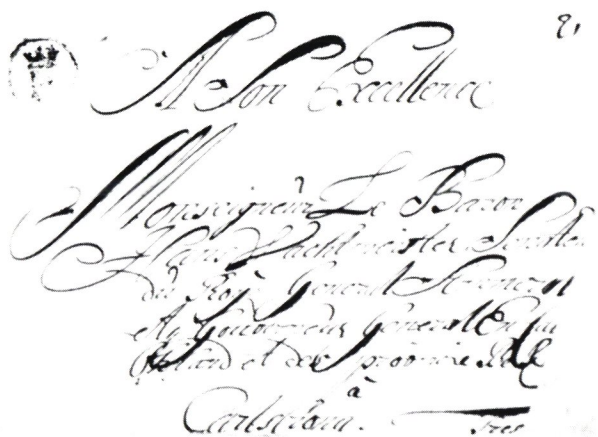
Om F1-stämpelavtrycken oftast är tydliga, (mängden fribrev var förhållandevis liten år 1686 och slitaget följaktligen inte så stort) så är avtrycken från F2:s två perioder av skiftande kvalitet. Åren 1687-1689 är avtrycken någorlunda acceptabla. Vid inledning av period II, våren 1695, är avtrycken klart identifierbara. Senare, år 1695 fram till slutet av mars 1702, är kvaliteten låg. Stämpeln har nödortfärgat rengjorts 1698 och år 1700. För övrigt är allt som kan ses en svart suddig fläck under resten av perioden.

På en överväldigande majoritet av breven har avtrycken placerats på följande sätt: F-stämpeln i övre vänstra hörnet (förutom några få avtryck i början av 1686 där stämpeln återfinns till höger på brevet) och B-stämpeln i övre högra hörnet. Man hade sedan som praxis att stämpla "betalda" brev till höger under 1700-talet och långt in på 1800-talet.

Vi, inom arbetsgruppen, lyckades identifiera många F-stämplat, trots deras suddighet under period II, ofta enbart med ledning av positionen på brevet. Efter mars 1702 upphörde stämplat av fribrev. Det återupptogs drygt 100 år senare, år 1819.

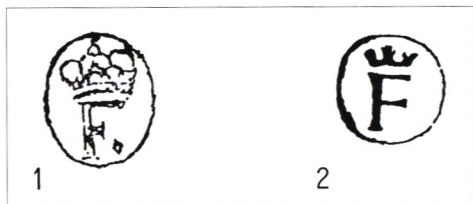
Totala antalet undersökta F2-avtryck under period I (1687-1689) var 139 (Krigsarkivet). Antalet för period II (1695-1702) som granskades var 1 264 från Krigsarkivet, två från arkiv i Finland, två från Postmuseum samt 31 i privat ägo.

Trots våra fynd av ett större antal F-stämplat brev, i framförallt Krigsarkivet, har antalet B-stämplat brev varit större. Förklaringen till detta är att betalda brev utgjorde en klar majoritet av den totala brevmängden under perioden 1686-1702. Mellan åren 1689 och 1694 stämplades dessutom inte fribreven alls. År 1698 t ex utgjorde de betalda breven som avgick från Stockholm 83.1% och fribreven följaktligen 16.9% eller 100. 385 betalda och 20.441 fribrev. Förhållandet är ungefär 8 till 2 och kan jämföras med åtta B-stämplat och två F-stämplat. Även om jämförelsen är en aning haltande får vi ändå en klar bild av förhållandet med det stora flertalet B-stämplat kontra F-stämplat.



Den sista F-stämpeln här på brev från Riga den 8 augusti 1687 via Stockholm, Karlskrona. Stämpeln kunde alltså även användas på transitpost. Brevet tillhör Krigsarkivet, Stockholm.

De två F-stämplarna var alltså i bruk under följande perioder: F1-typen år 1686, F2-stämplarna 1687 - 1689 och 1695 - 1702.



F-stämplor:

Typ 1, 4 januari 1686–16 oktober 1686.

Typ 2, april 1687–mars 1686, mars 1695–mars 1702.

B-stämplor

Vi har kunnat verifiera användningen av sju olika B-stämplor:

B1 kom säkerligen i bruk samtidigt som F1, således i början av januari 1686. Avtryck har påträffats under perioden 20 februari - 14 oktober 1686. Stämplarna B1 och F1 var båda av ett hårt träslag, möjligen buxbom. Trots att den första B-stampen inte har påträffats kan vi dra slutsatsen att den var av trä med ledning av vissa arkivuppgifter. Att samme träsnidare har tillverkat båda stämplarna samtidigt styrker också denna teori. Teodor Holm, välkänd posthistoriker, omnämner också B-stampen i sina historiska publikationer som trästämpel. Han baserar sina uppgifter på den rättegångsprocess som hölls mot en postkassör Esséen vid Stockholms postkontor 1698 - 1718 (se detta kapitel).

Fyrtio avtryck av B1-stämplarna har påträffats. Av dem har 29 lokaliserats till Krigsarkivet och nio till privata samlare samt två till Postmuseum. Stämplarna var mycket sliten mot slutet av användningsperioden år 1686.

B2-stämplarna, som avlöste B1, levererades samtidigt som F2, vid årsskiftet 1686/87. Vi har sett avtryck från perioden 11 maj 1687 - 6 juni 1691.

I Krigsarkivet fann vi 39 avtryck, på privat hand 22, i Postmuseums samlingar två av B2-

stämplor. Stämplarna B2 har ungefär samma diameter som sin "bror" F2. Där slutar emellertid likheterna, bokstaven "B" är väsentligt mindre än motsvarande bokstav "F" i tvillingstämplarna. Kronorna avviker också från varandra.

B3-typen påminner mycket om B2 och förväxlas ibland med den, i synnerhet då otydliga exemplar uppträder. B3-typens bokstav avviker dock en aning från B2. Avståndet mellan bokstav och krona är också mindre hos B3 än B2. Stämplarna har registrerats under perioden 24 juni 1691 - 28 februari 1694. Totala antalet avtryck är 43, varav 30 fanns på Krigsarkivet, 11 på privat hand och två på Postmuseum. Nya rön tyder dock på att stämplarna kan ha renoverats i oktober 1696 (se B7).

En stämpel som är lättare att identifiera än både B2 och B3 är B4. Bokstaven "B" är här betydligt större och kronan ovanför har ett platt och originellt utseende. Avtrycken är oftast tydliga under hela användningsperioden. Ramen skadas kraftigt våren 1695. Stämplarna är kända från 17 mars 1694 - 21 oktober 1696. Enligt nya uppgifter som jag och Gunnar Olofsson har påträffat i Riksarkivet skulle B4 ha renoverats i oktober 1696 tillsammans med ytterligare en stämpel. Den andra stämplarna skulle i sådana fall vara B3. I nuläget är det dock för tidigt att dra säkra slutsatser av de nya rönen. Möjligen förhåller det sig så, att B4 har renoverats och i sådana fall använts omkring ett år till och upphörde då i september 1697. Den kallas för B6 i katalogen Facit Postal. Utseendet är så markant avvikande att man utan vidare kan kalla den renoverade B4 för en ny typ (B6) även i fortsättningen.

Av B4 har vi påträffat 38 avtryck på brev i Krigsarkivet, 17 på privat hand, sex på Postmuseum och sex i arkiv i Finland.

Stampen B5, som är bevarad och utställd i Postmuseums "skattkammare", påminner mycket till formen om F2. Vi kanske därför

törs dra slutsatsen att övriga B-stampar (utom B1) har tillverkats på likartat sätt och haft liknande utseende. Råämnena till både F2 (bevarad) och B2, vilka tillverkades samtidigt, framställdes av klensmed Jürgen Müller. Det är därför troligt att Müller svarat för framställningen av övriga metallstampar. Gravyren däremot skiljer sig en aning från stamp till stamp. B5-typen uppvisar inte några synbara spår av renovering, varför vi får anta att stämpeln har använts utan avbrott. Den är känd från tiden 27 oktober 1696 -14 mars 1708. Här finns ett glapp till 7 juni 1708 då Stockholms första ortnamnstämpel uppträder.

B5 har använts parallellt vissa tider med B6 och B7. Antalet påträffade exemplar i Krigsarkivet var 63, på privat hand 22 och fem på Postmuseum.

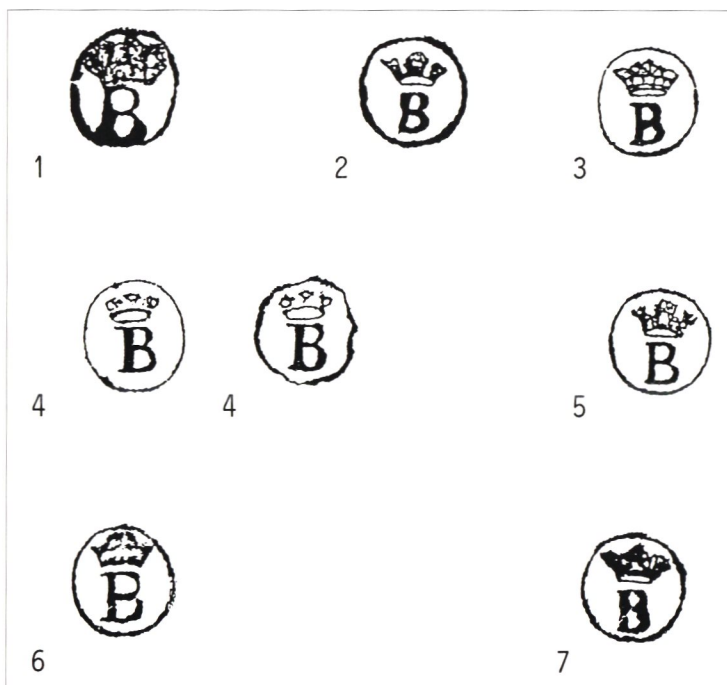
B6-stämpeln är troligen en renoverad B4 (se B4). Likhetera är inte slående, endast diametern är likartad. Stämpeln är klumpigt utformad och kan ses som en nödlösning. Avtryck har kunnat följas under knappt ett års tid, 20 november 1696 - 1 september 1697.

I Krigsarkivet har vi kunnat spåra 17 brev med avtryck av B6, ett återfinns i Postmuseums samlingar.

Som reservstämpel får man anta att B7-typen har använts. Den har iakttagits sporadiskt under perioden 4 maj 1698 - december 1700 och under 1703 (den 22 april 1703). Det kan röra sig om en renoverad B3-typ som har iordningställt redan i oktober 1696 men tagits i bruk under 1698. Endast sju avtryck har noterats av oss i arbetsgruppen. Två avtryck är registrerade på privat hand och fem i Krigsarkivet.

De första ortsnamnstämplarna – Bandeau

Den största och pampigaste stämpeln från 1600- och 1700-talen möter oss i den sk bandeau-stämpeln "STOCKHOLM". Sveriges första ortstämpel såg dagens ljus i juni 1708. Avtryck har kunnat följas från 7 juni 1708 - 2 april 1718. Stampen måste ha varit ovanligt robust. Någon parallell typ eller reservstämpel har inte kunnat konstateras. Den



B-stämplat:

*Typ 1, 20 februari 1686–
14 oktober 1686.*

*Typ 2, 11 maj 1687–
6 juni 1691.*

*Typ 3, 24 juni 1691–
28 februari 1694.*

*Typ 4, 17 mars 1694–
21 oktober 1696, skadas
våren 1695.*

*Typ 5, 27 oktober 1696–
14 mars 1708.*

*Typ 6, 20 november
1696–1 september
1697.*

*Typ 7, 4 maj 1698–
december 1700, 22 april
1703.*

*Samtliga stämpelavtryck
i artikeln har
rekonstruerats av
författaren. De är
avbildade i skalan 1:1.*

har förmodligen inte heller renoverats. Stampen är mycket sliten mot slutet av perioden (i synnerhet från 1714). Den användes både som avgångsstämpel och transitslämpel.

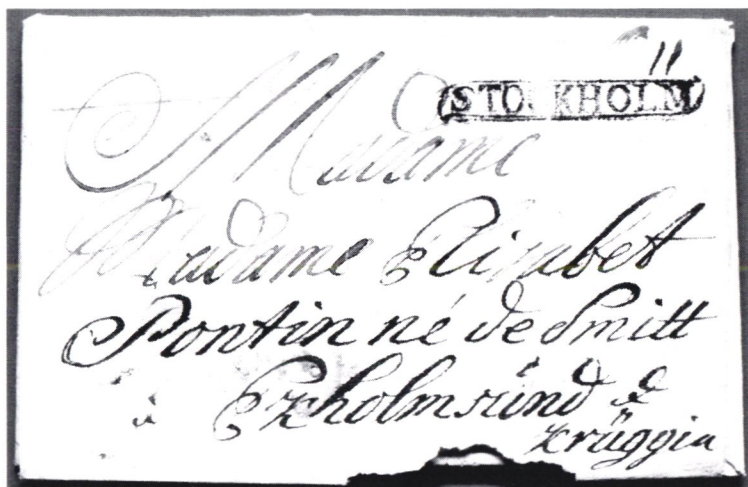
Under denna tioårsperiod har 110 avtryck registrerats. Av dessa är 16 privata och fyra finns i Postmuseums samlingar. I Krigsarkivet påträffade vi 90 exemplar.

Redan i slutet av 1690-talet bestämdes att stämpel skulle tilldelas de svenska postkontoren Pernau, Reval och Riga i Baltikum. Först år 1708 infriades löftena. En hypotes som jag har beträffande postkontorens plöts-

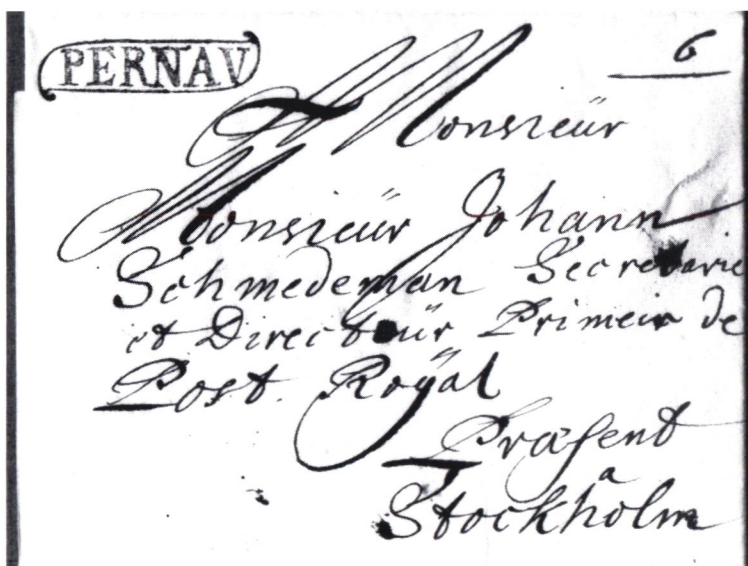
liga tilldelning av poststämpel sommaren 1708 är konungens stridande arméers position. Fälttåget mot ryssarna pågick som allra bäst och det var naturligtvis av största vikt att de svenska postanstalterna, i de baltiska provinserna, fungerade väl och var rustade att ta emot och vidarebefordra post från Karl XII:s arméer till fosterlandet. Pernau, Reval och Riga var konungens närmaste civila postinrättningar. Betalda brev skulle poststämpas och soldaternas post i fält till Sverige utgjorde inte något undantag.

I en skrivelse daterad den 27 april 1707

Stockholms första
ortnamnstämpel på
brev till Ekholmsund.
Brevet tillhör
Postmuseum.



Brev som försetts
med Pernaus första
poststämpel. Brevet
är deponerat från
Riksarkivet på
Postmuseum.



anbefalls postanstalterna i Baltikum och Göteborg att börja poststämpla samtliga betalda brev. Först drygt ett år senare, i ett brev daterat den 8 juni 1708, meddelar postmästare Liunggreen i Reval "att det är en stämpel ifrån Pernau över Riga hit till kontoret ankommen, vilken nästa postdag vill Gud skall begynna att brukas, efter jag nu idag med posten fick kopia av välborne K. h. sekreterarens och överdirektörens ordres därom". Något avtryck från Göteborgs postkontor har dock aldrig påträffats från denna tid. Förmodligen erhöll man där sin första poststämpel år 1819.

Revals lilla bandeau-stämpel har vi kunnat registrera i nio avtryck. Tre av dem återfinns i Krigsarkivet och ett i Postmuseum. Förmodligen har de baltiska stämplarna tillverkats i Pernau på beställning enligt Liunggreens brev här ovan. Avtryck har vi bara noterat från år 1710 och den 19 maj är det senaste datumet vi känner till ifrån ett baltiskt postkontor.

Pernau-stämpeln har betecknats som en av de sällsyntaste och dyraste av stämplat. Ett stämplat brev såldes vid Frimärkshuset/Skanadinavisk Filatelisk auktion den 30 november 1990 för 180.000 kronor!

Efter den svenska arméns kollaps vid Poltava 30 juni 1709 kunde ryssarna härja

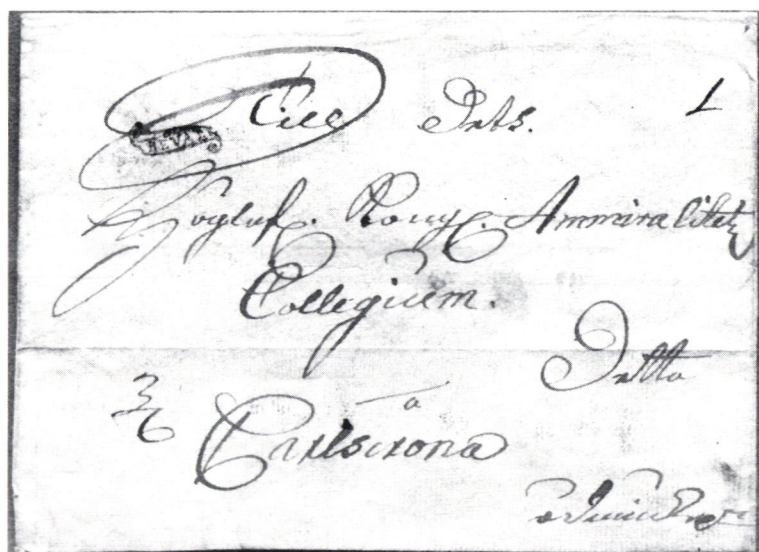
fritt. De baltiska postkontoren föll därför snart i deras händer år 1710. Ryssarna intog Riga den 3 juli 1710, Pernau i augusti och Reval i oktober 1710.

Pernau-avtryck har vi registrerat från 7 juni 1708 till den 7 maj 1710. Sex avtryck har noterats i olika arkiv, inklusive Riksarkivets vackra deponerade brev på Postmuseum. Uppgifter om privata exemplar är osäkra. Förmodligen finns tre-fyra stycken i samlarhänder.

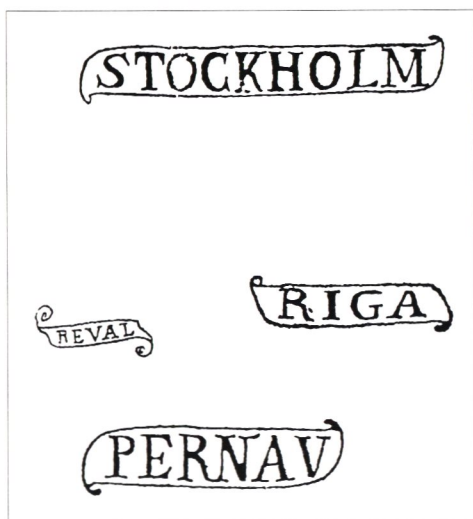
Den sällsyntaste stämpeln från Baltikum under svensktiden är utan tvekan "Riga". Här känner vi endast till två olika avtryck på odaterade brev, båda i privat ägo. Liksom förhållandet är med Reval och Pernau får man anta att Rigas bandeau-stämpel har varit i bruk under motsvarande tid således 1708-1710.

Skrivstilstämpel – bevis för postal verksamhet

Ett i förstone oförmodat tidshopp utan stämplat i Stockholm, från april 1718 till 14 maj 1719, har sin förklaring i Karl XII:s postreform. Han lät slå samman gästgiverier och postkontor. Det resulterade i att Stockholms enda dåvarande postkontor, beläget vid Stora Nygatan 44, Kornhamnstorg, upp-



Brev med Revals
bandeustämpel.
Tillhör Postmuseum.



Sveriges första stämplat med ortnamn:

Stockholmsstämplat har påträffats
7 juni 1708–2 april 1718.

Revalstämplat har endast registrerats från
år 1710.

Rigastämplat har endast påträffats på
odaterade brev.

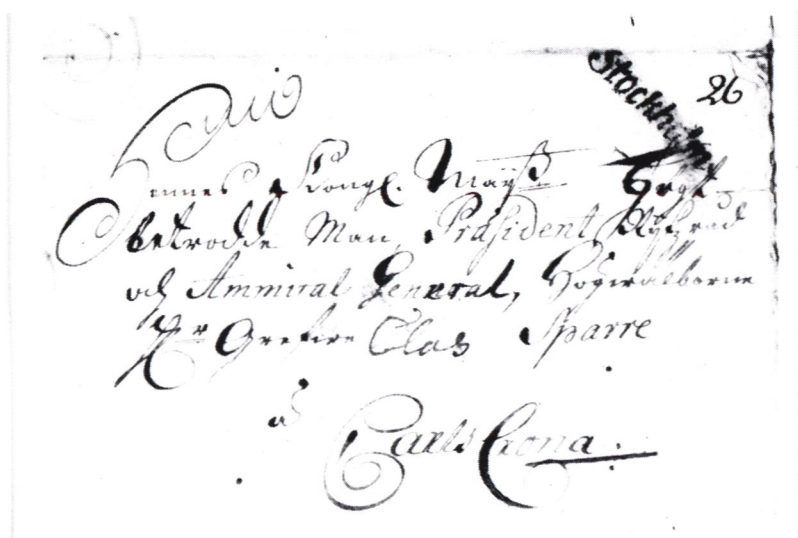
Pernävaavtryck finns från
7 juni 1708–7 maj 1710.

hörde. Två förenade postkontor/gästgiverier
öppnade i stället; ett vid Barnhuskällaren
Drottninggatan på Norrmalm och ett vid
Hornsgatan, Mariatorget på Södermalm.

Stockholms stämpeltradition bröts härige-
nom och man fick uppleva en stämpellös tid
fram till våren 1719.

Efter Karl XII:s död den 30 november
1718 upphörde emellertid postreformen (till
allas glädje) att gälla. Ulrika Eleonora, som
efterträdde sin bror, sköt dock upp verkstäl-
lande beslut i det längsta. Då ett nytt posthus
var nödvändigt väjade överpostdirektören
gång på gång om åtgärder. Under 1719 blev
lokalfrågan ytterst angelägen och Postverket
fick till slut tillstånd att förhandla med ägaren
om övertagandet av tomt 2 i kvarteret Pene-
lope (nuvarande Postmuseum). Fastigheten
sålades slutligen till Postverket. Köpebrevet är
daterat den 24 maj 1720. Postverket måste
dock ha flyttat in tidigare. Redan i maj 1719
har vi säkrade avtryck från en ny poststämpel
av skrivstil-typ. Stämpeltypen har ett utseen-
de som kan liknas vid skrivstil, därav namnet.

Det tidigaste avtrycket är daterat den 14
maj 1719 och skulle då sammanfalla i tiden
med inflyttandet i det nya posthuset på Lilla
Nygatan. Den första skrivstilstypen "Stock-
holm" är alltså postkontorets första poststäm-
pel. Stämplat har förmodligen renoverats år
1722 då utseendet avviker en aning från ur-
sprunget. Sista avtrycket har vi också belagt



Brev med
skrivstilstämpel
på brev från
Stockholm den
29 maj 1719 till
Karlskrona.
Tillhör
Krigsarkivet.



Stockholms skrivstilsstämplat:

Typ 1, 14 maj 1719–1722, renoverades 1722.

Typ 2, 7 februari 1721–1722.

Typ 3, 22 april 1722–30 juli 1722.

Typ 1 var den första stämpel som användes i posthuset vid Lilla Nygatan.

1722. I Krigsarkivet har vi funnit 25 exemplar, på privat hand 11 samt på Postmuseum ett exemplar.

Den 7 februari 1721 har vi belagt det enda daterade avtrycket av Stockholms skrivstilstämpel typ 2. Förmodligen har stämpeln tjänat som reservstämpel under 1721 och 1722. Endast tre avtryck har dokumenterats hittills. En stämpel fann vi i Krigsarkivet och två på privat hand.

Typ 3 av Stockholms skrivstilstämplat är känd i några fler exemplar. Här har endast ett exemplar påträffats i Krigsarkivet medan sex finns på privat hand. Dateringarna stäcker sig över perioden 22 april 1722 - 30 juli 1722.

Skrivstilstämplaterna var mycket klena till sin konstruktion och slets snabbt ned. Gissningsvis har de tillverkats i mässing. De får väl

närmast betraktas som kristidsstämplat. Rikets finanser var ju, vid denna tid, allt annat än goda.

Liten Bandeau

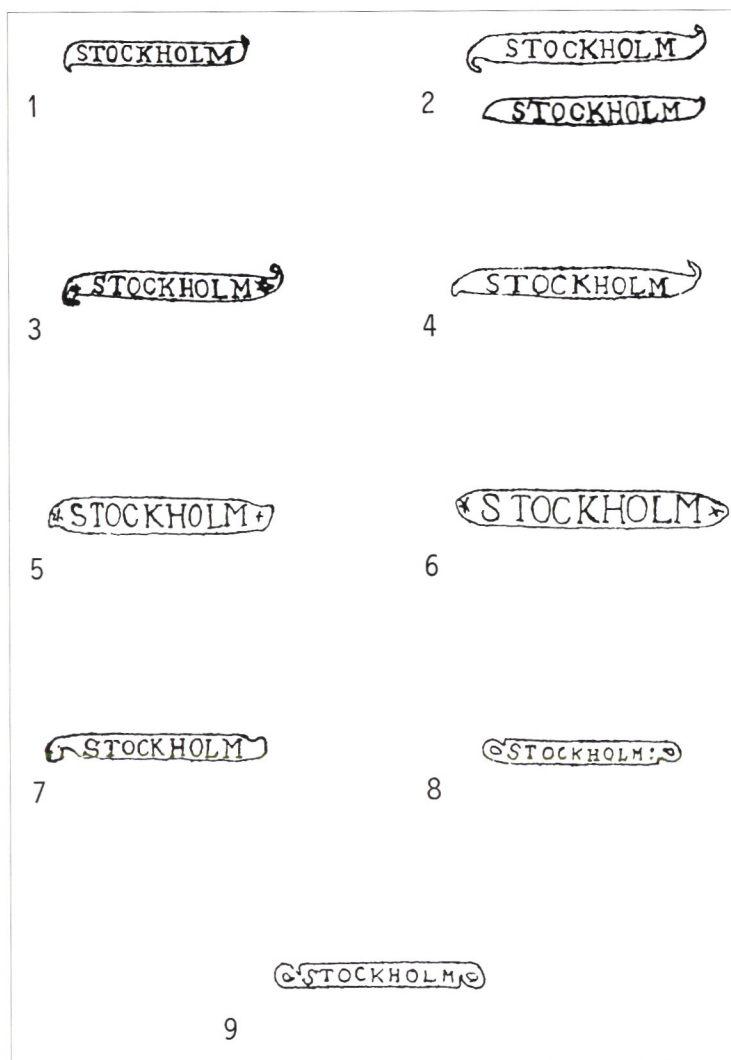
Den 2 augusti 1722 kommer en ny typ av stämplat som kommer att vara förhärskande under nästan trettio år. Den är av bandeautyp, med små bokstäver inskrivna i en ram liknande ett band (=bandeau). Den första typen har använts fram till 11 november 1730. Avtrycken är av bra kvalitet utom sista året då stämpeln är nedsliten.

Förutom beträffande B- och F-stämplaterna har de flesta nya rönen framkommit i grupperna bandeau och enradstämplat.

Till typerna 5 - 9 har vi kunnat få fram graveringsuppgifter (se avsnittet om stämpelgravörer).

Vid den här tiden börjar det bli vanligt med två stämplat löpande parallellt på grund av den ökande postmängden. För att skilja parallella typer åt använder man, för första gången, speciella kännetecken motsvarande våra dagars stämpellittera (A, B, C osv). Typ 3 som användes samtidigt med typ 2 försågs med utsmyckningar i form av två små stjärnor - en i varje ände av stämpeln. Typerna 5 och 6 liksom 8 och 9, som inbördes var lika stora och användes under samma perioder, skiljde man åt med liknande tecken. De sista två bandeautämplaterna användes i cirka ett år parallellt i ca ett år med de två första enradstämplaterna.

På grund av att den lilla bandeautypen var i mikroformat med tätsittande ram samlades mycket smuts och damm i stämplaterna. De slammade lätt igen vilket fick dåligt avtryck som resultat. Stämpelramarna var mycket ömtåliga. Det förhållandet, i förening med bristande kvalitet, gjorde att framförallt 1740-talets stämplat lämnade särdeles urusla avtryck. Vi känner inte materialet men antar att det var någon mjuk metall, kanske mäs-sing.



Bandeaustämplar
1722–1751. Jämför
tabell sist i artikeln.

Bandeaustämpel typ 8
på brev från
Stockholm den 29 juni
1747 till Söderhamn.
Efter bokstaven "M" i
stämpeln återfinns ett
kolonliknande tecken.
Brevet tillhör
Krigsarkivet.

27.
Monsieur Jean
Silfverparré Colonel
d'infanterie Söderham

STOCKHOLM

1

STOCKHOLM

2

STOCKHOLM

3

STOCKHOLM

4

STOCKHOLM

5

STOCKHOLM

6

STOCKHOLM

7

STOCKHOLM

8

STOCKHOLM

9

STOCKHOLM

9 II

STOCKHOLM

10

STOCKHOLM

11

STOCKHOLM

12

STOCKHOLM

13

*Enradstämplar
1750–1818.
Jämför tabell sist
i artikeln.*

Enradsstämpel

År 1750 uppträder enradsstämpeln för första gången. Typen är mer ändamålsenlig än sina föregångare. Man har uteslutit ramen vilket påverkar hållbarheten i positiv riktning, åtminstone under de två första årtiondena. Huvudtypen avlöstes först år 1830 då vår första datumstämpel infördes. Man kan lätt förledas att tro att den första enradstypen egentligen är av bandeaukaraktär som typerna 8 och 9 men med avlägsnad ram. Här har vi dock säkra graveringsuppgifter. De två första typerna av enradsstämpelarna graverades den 15 januari och 16 februari 1750. Till gruppen hör inte mindre än tretton olika typer. De var i bruk från 1750 till januari 1819 då en större enradstyp avlöser.

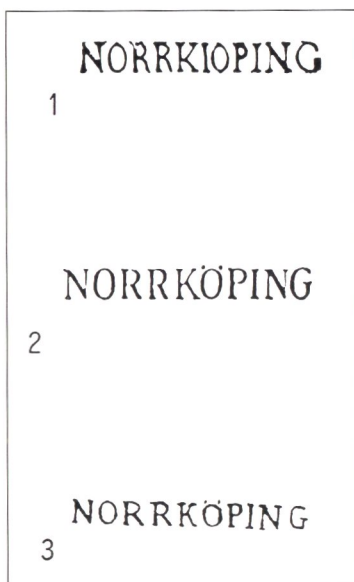
Observera att typ 9 har använts under två perioder.

Övriga stämplat

Förutom Stockholmstämplat och baltiska poststämplat har tre Norrköpingstämplat varit i bruk då Riksdagen periodiskt varit förlagd dit åren 1769 och 1800. Norrköpings första stämpel, vi kan kalla den typ 1, användes 1769. Typerna 2 och 3 var i bruk år 1800. Röd stämpelfärg ska ha förekommit vid sidan om den normala svarta färgen vid användning

av den tredje Norrköpingstypen. Ett avtryck av typ 3 finns i Postmusei samlingar och ett av typ 2 i Krigsarkivet. Stämpeln anses ha kommit till på privat väg. En handfull avtryck är kända på samlarhänder av de tre typerna till sammans.

Före 1819 då samtliga postkontor i Sverige tilldelades sina första poststämplat, förekom-



Norrköpings enradstämplat:

Typ 1, 1769.

Typ 2, 1800.

Typ 3, 1800.

Brev med Stockholms
oansenliga enrad-
stämpel av den första
typen. Brevet sändes
från Stockholm
den 4 maj 1750 till
Karlskrona. Tillhör
Krigsarkivet.

The image shows a handwritten letter in cursive script. At the top right, there is a circular postmark from Stockholm, dated '20' and 'Maj 1750'. The text of the letter is written in a large, flowing cursive hand. The address at the bottom right reads 'Carlscrona'.

mer en stämpel från ytterligare ett postkontor. Det är Grisslehamns postkontor som tog en enradstämpel i bruk år 1816. Eftersom postkontoret var ett viktigt utväxlingskontor med Finland tilldelades man en stämpel.

Ytterligare en stämpel är känd från tiden före 1819. Den egendomliga, med säkerhet privattillverkade datumförsedda Lübeckstämpeln är känd från 1813 - 1816. Den har delar av riksvapnet, tre kronor, som motiv.

GRISLEHAMN

Grisslehamns första poststämpel togs i bruk 1816.

Som nämnts tidigare skulle postkontoret i Göteborg ha erhållit eller tilldelats en stämpel samtidigt som de baltiska postkontoren. Något Göteborgsavtryck är däremot inte känt från denna tid varför vi drar slutsatsen att begynnelseåret för den första stämpeln var 1819, samtidigt som för landets övriga postkontor.

Postmästarna i Gamla Karleby och Tavas-tehus hade under 1722 begärt att få brevstämplat. Deras anhållan avslogs av dåvarande postkamreraren vid Stockholms postkontor med motiveringen, "att hvad stämpeln vid

dess små postkontor angår, så tycks den vara onödig".

Det har spekulerats över om inte Gävle postkontor också tilldelats en poststämpel. Ett otydligt avtryck på ett privatägt brev förmodas härröra från Riksmötet i denna stad år 1792, men det har inte gått att verifiera.

Stämpelgravörer

Vi har nyligen, Gunnar Olofsson och jag, kunnat få fram namnet på den gravör eller rättare sagt träsnidare som tillverkat Sveriges första poststämplat i trä från 1686. Han hette Caspar Johansson. Tyvärr har vi inte, i skrivande stund lyckats få fram ytterligare uppgifter om denne mästare.

Det var oftast medaljgravörer som åtog sig uppdrag att tillverka sigill och stämplat åt Postverket. Ett exempel är Engel Hartman (1699-1769), som var känd medaljgravör. Från 1753 blev han stämpelmästare vid Charta Sigillataverket. Under 1750-talet hade han egen knappfabrik på Södermalm i Stockholm. Han graverade flera sigill år 1722 åt Postverket. Hartman återkommer senare och graverar typerna 3 och 4 av enradstämpeln den 7 september 1752. De var av mycket hög kvalitet, möjligen av järn. Hållbarheten hos

*Uttour på Stockholm
Kongl. Majestät
Fröman, Öfverste,
General Adjutant och
Riddare af Kongl.
Svärds orden, Hög-
valborne ben. Greve
von Schwerin
Stockholm*

Brev som försetts med Norrköpings enradstämpel typ 3 den 14 maj 1800. Brevet har eftersänts från Uppsala till Stockholm. Tillhör Krigsarkivet.

dessa stämplat var vida överlägsen de som producerats under senare delen av 1700-talet.

En gravör eller pitscherstickare (pitscher = sigill), egentligen sigillgravör, var Schmidt som vi inte vet så mycket om. Han har dock graverat två stämplat av bandeautyp den 3 maj 1741 samt 7 och 8 av samma stämpeltyp år 1747.

Ytterligare en medaljgravör var Carl Johan Wikman (1725 - 1796). Han graverade de två första enradstämplatarna år 1750. De var tyvärr alltför små för att vara tillräckligt ändamåls-enliga.

De två sista enradstämplatarna som användes i Stockholm före år 1819 finns bevarade i Postmusei samlingar. De är mycket nedslitna. Stämpeldelen var av järn försedda med träskåft. Gravören är tyvärr inte känd.

Det stora bedrägerimålet

Från år 1698 blev sekreteraren i kanslikollegiet, Samuel Åkerhielm, chef för Postverket vid sidan om sin ordinarie befattning i kanslikollegiet. Samma år utformade han ett reglemente för postväsendet i riket och dess underlydande provinser. Samtidigt genomfördes en omfattande omorganisation av Stockholms postkontor. Året dessförinnan hade Johan Beijer avgått med pension varför Åkerhielm föreslog kanslikollegiet att låta anställa en postmästare vid Stockholms postkontor. Hans Köhn fick uppdraget. Samma år inträffade en händelse som skulle få allvarliga konsekvenser för Postverket under 20 år. På sommaren 1698 anmälde postmästare Köhn till generalposträtten att "en betjänt vid Stockholms postkontor låtit eftergöra den stämpel vilken brukas att teckna och stämplat de betalte bref med och således haft en bij- eller falsk stämpel och därmed tillfogat konungen en stor skada och sig till nytta". Den som man syftade på var skrivaren Erich Esséen. Han lyckades dock skylla ifrån sig på en ung pojke som hette Rydman och var hans medhjälpare.

Vid posträttens sammanträde den 13 september senare samma år "... straffet för det begågnas sveket vidkommer, så kan däröver ej nu resolveras, utan lämnas till ransakning när pojken kan fås igen. Men anbelangande porto för breven, så pålägges Esséen att svara för sin pojke, den han i brevens beställande har brukt, och alltså förnöja postkassan den difference som finnes emellan kontrollörens protokoll och karteprotokollet". Esséen kom nu undan med blotta förskräckelsen och att ersätta undanhållet porto för fem brev.

Målet kom emellertid upp igen år 1711. Under tiden hade man beskyllt Esséen för en rad oegentligheter. Som vittne hördes Johan Dahl som varit skrivare åt då avlidne postmästare Köhn. Köhn hade tydligen kontrollerat de avgående breven och funnit "åtskillige brev med en annan stämpel stämplat än den där i kontoret brukade, ty den falska stämpeln var litet mera oval än vår och svärtan varmed breven stämplat voro, var ej lika med den sal. Köhn brukade". Ansvaret lades återigen på Esséen men saken tystades ner.

Vid de återupptagna förhandlingarna den 25 maj vittnade änkan Köhn och pekade då ut en förevisad stämpel som den omtalade falska.

År 1717 kom målet upp igen och pojken Rydman, som tidigare hjälpt Esséen och nu var en fullvuxen karl, hade nu återigen kommit till Stockholm och kunde då kallas som vittne i generalposträtten. Rydman beskyllde Esséen för ont förtal och bedyrade sin egen oskuld. Esséen ändrade sin ursprungliga ståndpunkt och skyllde nu på en annan pojke som skulle ha hjälpt till vid postkontoret under samma tid. Nu häktades Esséen. Åklagare Carl Hiolman åtalade Esséen för att "uppsåtligen och av arga list förövat, ity han brukat falskhet och bedrägelige konster till att försnilla K. M:ts posträttighet, ... varigenom han gjort sig ... icke allenast som tjänst förlustig utan och till ett annat särpå svårt arbitralt straff väl förtjänt" varför yrkas "det må han

Esséen, som en H. K. M:ts höga kronomärkes missbrukare, bliva med det uti Sveriges lag, 16 och 17 kap. i stadslagen stadgade dödsstraff allvarligen ansedd och belagd ... på det andra vanartige må därigenom ifrån slikt oråd och all annor otrohet, egennytta och försnillande behörigen avskräckas”.

Esséen lät dock genom sin advokat lämna en skrivelse till kanslikollegiet där han påpekade att det som hände för 20 år sedan borde vara ”passerat”. I skrivelsen står vidare ”... sannt är det väl att anno 1686 begynnade vid posthuset här i staden att brukas tvänne stämplat av trä och sedan av järn eller stål. Men aldrig kan det bevisas, att någondera någonsin har blivit varken av H. K. M:t själv heller det H. kanslikollegio förordnad befallt eller auctorerat”. Han menade att de hade tillkommit genom en privat överenskommelse mellan Åkerhielm och Köhn och att något brott således inte hade begåtts mot ”konungens märke”. Esséen klarade sig i den följande rättegången den 6 november 1718 men förlorade sin tjänst som kassör eftersom vissa åtalspunkter kunnat bevisas. Han blev skyldig att betala rättegångskostnaderna med 1200 daler silvermynt och fick en närmast villkorlig dom.

Efter domen sökte Esséen egendomligt nog tjänsten som postmästare vid Stockholms postkontor efter v. Möller som avlidit tidigare under 1718. Överpostdirektör Bunge gick i god för Esséen. Denne fick därför tjänsten. Åklagare Hiolman ingrep dock och lyckades övertyga Bunge att ändra sitt beslut. Bunge lät därpå avsätta Esséen vilket skedde efter två dagars tjänstgöring som postmästare. Vad som sedan hände med Esséen är inte känt.

Förfalskningar

Som har nämnts ovan blev Esséen anklagad för att ha förfalskat en B-stämpel. Ibland rättegångshandlingarna från den 25 juni 1718 finns ett ark med 10 stämpelavtryck. Tre är av F1-typ och sju av B5-typ således den första F- och sista B-stampen som användes

vid Stockholms postkontor. Inte någon av dem är förfalskad. Har Esséen varit utsatt för en konspiration?

Det är svårt att i efterhand försöka rekonstruera att förlopp som ligger så långt tillbaka i tiden som år 1718. Esséen klarade sig undan beskyllningarna att ha använts sig av en falsk stämpel. Däremot dömdes han för att ha stoppat in ej stämplat men betalda brev inuti andras brevomslag.

Äkta förfalskningar kan emellertid förekomma i modern tid. Ett flagrant exempel på en sådan är det brev som avbildas i stämpelhandboken från 1952 på sidan 24. Här har vi med största sannolikhet en ritad stämpel. För det första avviker stämpeln markant från de avtryck vi har funnit på äkta brev förvarade i Krigsarkivet. Kronan i det falska avtrycket har fallit en aning framåt i ”pannan” på bokstaven ”B”. För det andra så saknar det avbildade brevet karteringsnummer. Det förekommer på samtliga försändelser som har befordrats med allmänna posten från denna tid fram till 1855. På sidan 25 i stämpelhandboken har man framställt en teckning av bl a den första B-typen och tyvärr verkar det som om det falska avtrycket har tjänat som förlaga.

I Postmuseums samlingar finns en donation med kraftigt påbättrade B- och F-stämplat. Där är det möjligt att äkta avtryck ligger som grund men eftersom de har fyllts i med bläck torde det vara svårt att kunna återställa breven i ursprungligt skick.

Stämpelforskningen fortsätter

Uppgifterna i artikeln kan ses som ett delresultat i forskningen om Sveriges äldsta poststämplat. Tyvärr är det undersökta materialet för knapphändigt för att man ska kunna dra helt säkra slutsatser. Det ger däremot en god bild av hur stämplatarna har använts och under vilka perioder de har existerat. Något som däremot behöver kompletteras är uppgiften om gravörer och leveranser om stämplat.

Vi har hittills bara haft möjlighet att under-

söka en bråkdel av vad som döljer sig i olika arkiv. Även mängden av brev hos samlare borde kunna ge mer. Vi vädjar därför om

ytterligare hjälp. Den som har något brev med avtryck från den period som beskrivs i artikeln kan kontakta någon i arbetsgruppen.

Liten Bandeau:

Stämpeltyp	Använd	Krigsarkivet Antal:	Postmuseum	Arkiv i Finland	Privat	Totalt
Typ 1	2/8 1722 11/11 1730	36	3	2	21	62
Typ 2	10/3 1731– ?/2 1742	67			26	93
Typ 3	25/3 1731– 8/12 1741	12	1	4	17	34
Typ 4	6/2 1733– 5/3 1736	4				4
Typ 5	30/7 1742– 9/6 1746	24			4	28
Typ 6	22/9 1742– 14/11 1746	8			3	11
Typ 7	1745– 13/3 1747	6	3			9
Typ 8	1747– 29/3 1751	15	6			21
Typ 9	1747– 17/1 1751	11				11

Enradstyp:

Enradsstämpel	Använd	Krigsarkivet Antal:	Post- museum	Privat	Totalt
Typ 1	16/2 1750–8/5 1752	4	1	3	8
Typ 2	15/1 1750–31/8 1752	8	2	6	16
Typ 3	7/9 1752–22/2 1770	45	5	9	59
Typ 4	7/9 1752–7/3 1769	21	1	5	27
Typ 5	22/2 1770–27/1 1775	14	1	4	19
Typ 6	1771–10/5 1780	10		2	12
Typ 7	3/5 1775–22/6 1787	29	4	5	38
Typ 8	27/3 1781–23/12 1791	16	1	2	19
Typ 9 I	11/12 1787–28/5 1799	20	2	1	23
Typ 9 II	19/3 1811–3/4 1815	22			22
Typ 10	23/8 1792–27/11 1812	56	4	5	65
Typ 11	2/7 1799–4/11 1818	83	7	7	97
Typ 12	1/2 1815–14/4 1818	23	3	10	36
Typ 13	4/3 1815–22/12 1818	15		7	22

